

го¹ра — ‘горище’;
го¹стец — ‘ревматизм’;
дро¹га — ‘сволок’;
к¹’с’е — ‘ручка коси’;
кал’а¹мар — ‘чорнильниця’;
ло¹газа — ‘ячмінна крупа’;
ок¹р’ін — ‘кип’яток’;
твар — ‘обличчя’;
фа¹м’іл’ія — ‘родина’;
ц’і¹тина — ‘частина ціпа’;
ш¹таба — ‘обруч на колесі воза’;

Наддністрянські говірки мають свої специфічні лексичні особливості. У них виявляється багато форм, які поширені також в інших групах контактних діалектів. Частина цих слів – це давні, спільні з говорами інших слов’янських мов та інших українських діалектів лексеми. Частина їх належить до словникового складу південно–західних говорів, а також наддністрянських говірок [Бичко 1997: 154].

Ареалогічна характеристика досліджуваної лексики дає підстави стверджувати, що діалектний словник наддністрянського говору на сьогодні є чіткою і структуралізованою динамічною лексико-семантичною системою, а сам ареал діалекту відбиває певну тенденцію до розширення в напрямках бойківського і, почасти, волинського говорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З.М. Діалекти української мови // Етнографія України: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 1994. – С. 159-168.
2. Бичко З.М. Діалектна лексика Опілля. – Львів: Фенікс, 1997. – 160 с.
3. Бичко З.М. До питання про називання говорів української мови // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Х.: Око, 1996. – С.160–161.

Zinoviĭ Bytchko. The comparative analysis of the Naddnistryanskiy and lemkiiv dialects of the Ukrainian language vocabulary.

The article deals with the comparative, analysis of the two dialects of the Ukrainian language vocabulary – Naddnistryanskiy and lemkiiv.

Key words: contrastive and noncontrastive dialect differentiations, interference phenomena.

Людмила ЧИРУК (Луцьк)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ЕНТОМОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті порівняні назви комах, що побутують на Лемківщині та Західному Поліссі. Встановлено, що частина цих номенів функціонує паралельно. На лемківські ентомологіми мають вплив польські назви.

Ключові слова: Лемківщина, Західне Полісся, назви комах.

Лексичні діалектні паралелі всередині однієї мови дозволяють виявити, наскільки близькі або ж віддалені досліджувані говори між собою. Спільні та відмінні риси знаходимо навіть на рівні однієї тематичної групи, зокрема, ентомологічної лексики. До сьогодні єдиною системною роботою, присвяченою назвам комах, є праця І. Філак “Ентомологічна лексика українських

говорів району Карпат” [Філак 1997], проте ні лемківські, ні західнополіські номени у ній не розглянуті.

Мета роботи: виявити діалектні паралелі на рівні ентомологічної лексики у західнополіських і лемківських говірках, а також простежити, чи зберігають останні риси української мови і наскільки великим є вплив на них польської. Джерелом дослідження лемківських ентомологем став “Словник Лемківської Говірки” П. Пиртея [СЛГ]. Найменування комах у ньому зафіксовані по-різному: на позначення одних є кілька номенів, тоді як інші представлені лише однією назвою або відсутні взагалі. Лексеми тут подані не фонетичною транскрипцією, не позначений наголос. Останній факт виправданий тим, що під впливом польської мови утворена така характерна риса говору, як постійний одномісний наголос на передостанньому складі слова [Залеський: 70] і лише з цієї точки зору територія Лемківщини становить виняток на цілій східнослов'янській мовній території [Лесів: 49]. Західнополіські приклади наводимо зі “Словника західнополіських говірок” Г. Аркушина [СЗГ], а також із власних записів.

До виділених загальних назв метелика – *мотиль*, *мотильок* [СЛГ: 153], *муталь* [СЛГ: 155] – зафіксовані такі західнополіські паралелі: *мо́тил'* (Вирикі-Воля Любл П), *моти́л'* (Янівка Любл П), *мит'іл'* (Підманове Шц В), *му́тел'* [СЗГ I: 325], *мотил'ок* (Олександрія К-К В), *моті́лик* (Довгоброди Любл П). Деякі види цих комах не мають паралелей на Західному Поліссі: *капусцяник* [СЛГ: 112] (пор. *мол'* (Ляпльовка Бр Б) – ‘метелик на капусті’); *адамова голова* [СЛГ: 2]; *осетник* [СЛГ: 196]; *літавка* [СЛГ: 137]. Окремо вирізнені назви нічного метелика: *масляниця* [СЛГ: 145], *нора* [СЛГ: 179], *опариця* [СЛГ: 193], *потемряк* [СЛГ: 226], *цьма* [СЛГ: 318]. Останні назви пов'язані, очевидно, із частиною доби, коли з'являється комаха. Цією ж ознакою мотивовані назви на Західному Поліссі: *чо́рна п'ірип'ілка* (Березичі Лбш В), *т'ма* (Янівка Любл П), *нічка* (Череваха Мн В). Лемківські назви гусені ‘личинки метелика’ – *гусениця*, *гусяниця* [СЛГ: 52] – частково співвідносні із західнополіськими: *гусе́ниця* (Підцир'я К-К В), *гуси́ниця* (Прип'ять Шц В), *вусе́ниця* (Ветли Лбш В), *гус'аниця* (Череваха Мн В), *гус'ан'* (Замостя Мн В)). Зникнення протетичного приголосного – *усін* [СЛГ: 296] – простежуємо спорадично (*осе́ниця* (Троянівка Мн В)). Інші лемківські назви: *мушара*, *мушера* [СЛГ: 155], *бабин пес*, *бабин вовк* [СЛГ: 9] не мають відповідників на Західному Поліссі.

Лемківські назви сонечка семикрапкового мають на Західному Поліссі свої відповідники: *божа коровка* [СЛГ: 19] (пор. *бо́жа коро́вка* (Ляпльовка Бр Б), *бо́жайя коро́вка* (Страдичі Бр Б)) і *сонечко* [СЛГ: 267] (пор. *со́ничко* (Ворокомле К-К В)), *бобрунка* [СЛГ: 17] (пор. *бру́нка*, *бро́нка* [СЗГ I: 33]).

У лемківських говірках немає розрізнення мурах за видами, а вживані загальні назви *муравка*, *мураль* [СЛГ: 154], *мурянка* [СЛГ: 155], пор.: *му́раха* (Підманево і Хрипськ Шц В) || *мура́ха*, а також форми однини із суфіксом *-ина* – *мура́шина* (Прип'ять Шц В). Назва мурашника: *муранча* [СЛГ: 155], пор.: *мураве́л'* (Дольськ Лбш В), *мураве́ї* (Боровичі Мн В), *мураві́я* (Замостя Мн В), *гаймане́ча* [СЗГ I: 83]), *кочка* [СЛГ: 125] (пор. *гайно́* (Череваха Мн В), *ку́па* (Ветли Лбш В), *коп'еу* (Довгоброди Любл П), *кот'ол* [СЗГ I: 247]).

Лемківські назви бджоли мають відповідники на Західному Поліссі: *пчо́ла* [СЛГ: 240] || *пчо́ла* (у більшості населених пунктів), *пчу́ла* (Боровичі Мн В); *пцо́ла* [СЛГ: 240] (цю лексему М. Лесів кваліфікує як одну з таких, що “запозичені з польської мови безпосередньо з діалектів, а навіть почерез українську літературну мову, часом не мають вони типово польських рис, але історія слів вказує на їхні походження” [Лесів: 74]) || *пичо́ла* (Личини К-К В), *бджо́ла* (Підманове і Пулемець Шц В), *бжоло́* (Видерта К-К В).

На позначення цвіркуна у лемківському діалекті поширені лексеми із суфіксом *-ок* (-чок): *скверцо́к*, *сквіро́к* [СЛГ: 262], *свіро́чок* [СЛГ: 279], *цверчо́к* [СЛГ: 313], *цьвіро́чок* [СЛГ: 317], *чверцо́к* [СЛГ: 319]. У західнополіському продуктивний суфікс для творення таких ентомологем *-ун*: *цв'ірку́н* (Довжиця Мн В), *ц'в'ірко́тун* (Хрипськ Шц В), *с'в'іргу́н* (Положево Шц В), *с'в'ірку́н* (Ляпльовка Бр Б), *свири́чун* (Мала Глуша Лбш В). Номени на *-ок* трапляються рідко: *цв'іро́чок* (Пулемець Шц В), *св'іри́чок* (Цир Лбш В).

Мотиваційною основою для творення найменування світлячка у лемківських говірках виступає назва свята, на яке люди найчастіше бачили цю комаху – Івана Купала: *купала*, *купа́вка* [СЛГ: 131], *святотя́нчик* [СЛГ: 279], *яновий хроба́чок*, *янчик* [СЛГ: 339]. Зрідка лексема мотивована зовнішнім виглядом (*огня́ниця* [СЛГ: 187]), який на Західному Поліссі виступає

першочерговим: *св'ітл'ачок* (Дольськ Лбш В, Підманове Шц В), *с'в'іт'ачок* (Піща Шц В), *св'ітлик* (Янівка Любл П), *л'іхтар* (Мала Глуша Лбш В).

Павук в обох говорах має аналогічні назви: *павук* [СЛГ: 200] || *павук* (майже у всіх говірках Західного Полісся), *павк* [СЛГ: 204] || *павк* (Личини і Раків Ліс К-К В). У “Словнику Лемківської Говірки” зафіксована також назва одного з видів отруйного павука – *фаланга* [СЛГ: 301]. Лемківські назви павутини – *павчина* [СЛГ: 200], *павчина* [СЛГ: 204] – утворені, очевидно, під впливом польської мови, пор. *пайончіна* (Вирикі-Воля і Довгоброди Любл П). М. Лесів лемківські лексеми *пайонк* і *пайончина* кваліфікує як такі, “що мають у собі носові голосні польського типу” [Лесів: 72].

Назви хруща на Лемківщині, за словником П. Пиртея, представлені номеном *майовий хрущ* [СЛГ: 142]. На Західному Поліссі назва *хрущ* не вимагає до себе прикметника-означення. З ним інколи вживана лексема *жук*: *майовий жук* (Бихів Лбш В), *маїс'к'ий жук* (Видерта К-К В). На території Польщі назви функціонують під впливом державної мови: *хрăбушч* (Янівка Любл П), *хрăбушч* (Довгоброди Любл П). Личинка хруща отримала більше назв: *білий хробак* [СЛГ: 16], пор.: *б'ілий чирвák* (Бузаки й Олександрія К-К В), *б'іли чирвák* (Мала Глуша Лбш В), *пендрак* (зм. *пендрачок* [СЛГ: 205]), пор.: *пендрák* (Страдичі Бр Б, Підманове Шц В), *п'індрák* (Вирикі-Воля Любл П), *бедрак* [СЛГ: 13].

Вісім назв зафіксовано у “Словнику” на позначення щипавки: *хоховак*, *хохолак*, *хохолаз*, *хохоланя* [СЛГ: 311], *щыпавка*, *щыпак* (*щыпчик*, *щыпачок*) [СЛГ: 335] (у лемківському говорі до цього часу розрізняють давньоруські *ы* та *и* (= *і*) [Залеський, 69]). На Західному Поліссі ця комаха представлена значно вужче і побутує переважно лексема *щчипавка*.

Виділяємо у праці П. Пиртея кілька лексем, що позначають комара: *комар* [СЛГ: 122], *кумарка* [СЛГ: 130] (тут автор розрізняє, можливо, комах за статтю, адже побутує думка, що кусаються лише самки), *сонюга* [СЛГ: 267] ‘великий надоїдливий комар’. Натомість у західнополіському говорі вживають тільки фонетичні варіанти однієї назви: *комár* і *кумár*.

Комахи, які є паразитами людини і тварини, часто мають у говірках назви-евфемізми. Одними з таких є воші. Крім ентомологом *уши* [СЛГ: 298] (пор. найпоширенішу на Західному Поліссі *воши*) виділяємо й такі евфемізми, як *недза* [СЛГ: 176], *нужда* [СЛГ: 180], пор. *нўжа* (Личини К-К В [Аркушин: 28]). Назви таргана (чорного та бурого): *тарган* [СЛГ: 282] || *таракán*, *тарán* (Довгоброди Любл П), *каракán* (Череваха Мн В), *прусак* [СЛГ: 238] || *прус*, *прусák* (Личини К-К В), *каралюх* [СЛГ: 112]. Останній номен утворений під впливом польської мови, пор. *карару́к* (Янівка Любл П).

У словнику П. Пиртея не проведено межі між лексемами на позначення кровососних комах, що нападають на худобу: сліпака, овода і гедзя: *сълпак* [СЛГ: 279], *крива муха* [СЛГ: 127], *бонк* [СЛГ: 18] (овід, гедзь). Західнополіські респонденти чітко їх розрізняють: *овád* (Прип'ять Шц В, Страдичі Бр Б), *гóвад* (Довжиця Мн В), *в:ад* (Цир Лбш В), *вóвад* (Березичі Лбш В); *г'едз* (Хрипськ Шц В), *г'ез* (Довжиця Мн В), *здрок* (Дольськ Лбш В), *др'ік* [СЗГ I: 143]; *слпák*, *слупák* (Череваха Мн В), *бонк* (Вирикі-Воля Любл П) відповідно.

Як на Лемківщині, так і на Західному Поліссі, шершень [СЛГ: 326] є найпоширенішою назвою для цієї комахи. Але якщо фонетичним варіантом цієї назви, зафіксованим П. Пиртеєм, виступає *сершень* [СЛГ: 257], де початковий шиплячий глухий чергується із свистячим глухим ([с]), то в західнополіських говірках – із шиплячими дзвінками [ж] або [дж]: *жéршин'* (Березичі Лбш В), *жерш* (Замостя Мн В), *жéркут* (Пулемець Шц В), *джерш* (Прип'ять Шц В). Вважаємо, що таке чергування виникло внаслідок звуконаслідувальних процесів у мовленні.

Вовчок (комаха з передніми лапами, які дуже пристосовані до копання і переміщення в землі) має у лемківському говорі дві назви: *медведок* [СЛГ: 147], пор. *мидвѣдка* (Мала Глуша Лбш В), *в'ідмѣдка* (Брониця К-К В), *в'ідм'ід'ка* (Личини К-К В) і *під'ідок* [СЛГ: 292], пор. *п'ідйід'* (Піща Шц В, Довгоброди Любл П), *п'ідйіден'* (Боровичі Мн В), *п'ідйідин'* (Страдичі Бр Б, Прип'ять Шц В), *п'ідрозден'* (Янівка Любл П).

У СЛГ *оса* і *міль* мають по одній назві. У західнополіських говірках фіксуємо кілька фонетичних варіантів кожної: *восá* (Прип'ять Шц В), *госá* (Гута-Лісівська Мн В), *вусá* (Бихів Лбш В), *усá* (Ворокомле К-К В), *осá* (Вирикі-Воля і Довгоброди Любл П), а також *мил'* (Прип'ять Шц В), *мол'* (Підманове Шц В, Ляпльовка Бр Б), *мул'* (Боровичі Мн В, Брониця К-К В).

Ряд комах як у лемківському, так і в західнополіському говорі мають по одній назві: *чміль* [СЛГ: 322] || *чм'іл'* (‘джміль’), *блыха* [СЛГ: 16] || *блoхá* (‘блoх’), *кліщ* [СЛГ: 118] || *кл'ишч*, *муха* [СЛГ:] || *муха*. Кілька найменувань комах не мають відповідників у західнополіському

діалекті: *гівняк* (*гівняр*) ('гнійний жук') [СЛГ: 46], *суха муха* ('муха з кольоровими п'ятнами на крилах') [СЛГ: 277], *мишця* ('комахи, що харчуються соком рослин') [СЛГ: 155], *папоротняк* ('комаха, що живе на папороті') [СЛГ: 202].

Загалом у "Словнику лемківської говірки" П. Пиртея ми виділили дев'яносто ентомологічних назв (0,7 % від загальної кількості лексем). Більшість ентомологом мають відповідники (з можливими фонетичними варіантами) у західнополіських говірках. Цей факт підтверджує, що лемківський діалект – один з українських і не втратив своєї автентичності за довгі роки функціонування поза межами України. Трапляються також лексеми, змінені під впливом польської мови (*ницола*, *пайонк*, *пайончина*, *каралюх* тощо), але, якщо говір розвивається на чужомовній території, то такого впливу йому не уникнути (пор. вплив польської мови на західнополіські назви, що побутують на Підляшші: *храбушч*, *пайонк*, *пендрак*, *карарук* та ін.).

Список умовних скорочень назв районів, областей і країн

Б – Республіка Білорусь

Бр – Брестський район

В – Волинська область

К-К – Камінь-Каширський район

Лбш – Любешівський район

Любл – Люблінське Воєводство

Мн – Маневецький район

П – Республіка Польща

Шц – Шацький район

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин: Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. – Луцьк-Люблін, 2005. – 199 с.

Залеський: Залеський А. М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1987. – Вип. 33. – С. 68-71.

Лесів: Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава: Український архів, 1997. – С. 9-82.

СЗГ: Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

СЛГ: Пиртея П. Словник лемківської говірки – Legnica-Wrocław, 2001. – 345 s.

Філак 1997: Філак І. Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Ужгород, 1997. – 23с.

Lyudmyla Chyruk. Parallels Entomologists of the Lemckivshina and Western Polissya

In the article the names of insects which are spread on the Lemckivshina and Western Polissya are compared. It is set that part of these names functions parallel. On the names of insects of Lemckivshina the Polish names have an influence.

Key words: Lemckivshina, Western Polissya, the names of insects.

Наталія ХІБЕБА (Львів)

© 2009

БОЙКІВСЬКО-ЛЕМКІВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У ВЕСІЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ

У статті проаналізовано назви матеріальних елементів весільного обряду в бойківських та лемківських говірках, лексику, що відтворює бойківське та лемківське весілля в об'єктному вияві. Окремлено спільні та специфічні діалектні утворення.

Ключові слова: лексема, лексико-семантична група, весільна лексика, бойківські говірки, лемківські говірки.